

УДК 336.71.078.3

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ НАГЛЯДУ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ БАНКІВСЬКИХ ГРУП В УКРАЇНІ

Марія Павлівна МОГИЛЬНИЦЬКА

к.е.н., доцент кафедри банківської справи Львівського інституту банківської справи УБС НБУ (м. Київ)

Христина Богданівна ВОРОБЕЦЬ

аспірант Університету банківської справи НБУ (м. Київ)

E-mail: kristina2789@i.ua

Анотація. Проаналізовано показники і тенденції банківської системи України та виокремлено основні проблеми із регулювання й контролю діяльності банків та банківських груп. Обґрунтовано недоліки чинної законодавчої, методологічної та методичної бази із реалізації нагляду на консолідованій основі за діяльністю банківських груп. Розглянуто організацію банківського нагляду за банківськими групами та запропоновано напрями її удосконалення.

Аннотация. Проанализированы показатели и тенденции банковской системы Украины и выделены основные проблемы по регулированию и контролю деятельности банков и банковских групп. Обоснованно недостатки действующей законодательной, методологической и методической базы по реализации надзора на консолидированной основе за деятельностью банковских групп. Рассмотрена организация банковского надзора за банковскими группами и предложены направления ее совершенствования.

Ключові слова: банківська група, банківський нагляд, економічні нормативи, материнський банк, система раннього реагування, нагляд на консолідованій основі, небанківські фінансові установи.

Ключевые слова: банковская группа, банковский надзор, экономические нормативы, материнский банк, система раннего реагирования, надзор на консолидированной основе, небанковские финансовые учреждения.

Постановка проблеми. Останні події у фінансовій та банківській системі України супроводжують ряд надзвичайних подій, які поділяють на внутрішні та зовнішні. Серед зовнішніх можна відмітити анексію Криму, події на сході нашої країни, які завдали суттєвих втрат українським банкам. Внаслідок цих дій відбулось різке падіння зовнішніх запозичень вітчизняних банків на міжнародних ринках капіталів, а інвестиційні вкладення у дочірні банки в Україні припинились.

Поряд з цими негативними зовнішніми процесами суттєвий негативний вплив мають і внутрішні, серед яких виділимо такі:

- відсутність конструктивних змін у нормативно-правових вимогах з регулювання та контролю діяльності банків та банківських груп;
- внутрішніми реорганізаційні процеси у системі НБУ;
- швидка та глибока девальвація гривні по відношенню до вільно конвертованих валют;

- панічні настрої серед вкладників банків та значний відтік депозитів.

Враховуючи наведене, все більш актуальною стає проблема формування, а, в окремих випадках, удосконалення вже існуючої системи контролю Національного банку України за діяльністю банків та банківських груп¹ в Україні, ефективна організація якої позбавить глибоких та затяжних проблем у діяльності учасників фінансового ринку.

¹ Об'єднання юридичних осіб, які мають спільного контролера, що складається з :

- материнського банку, який є контролером його українських та іноземних дочірніх та асоційованих компаній;
- двох або більше українських фінансових установ, їхніх українських та іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній;
- небанківської фінансової установи, яка є контролером її українських та іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації та здійснення ефективного банківського нагляду як на індивідуальній, так і груповій (консолідованій) основах неодноразово були предметами дослідження в працях вітчизняних науковців: С. Аржевітіна, О. Барановського, І. Д'яконової, В. Крилової, В. Міщенко, О. Мірошниченко, Т. Смовженко, О. Скаска, Н. Швець, І. Школьник та ряду іноземних науковців, зокрема: Т. Келлі, У. Кноке, О. Тарасової, С. Дубкова, О. Борисової, А. Кумановського та ін. Разом з тим їх наукові напрацювання не дають відповіді на ряд викликів, які постають перед банківською системою та головним її регулятором – Національним банком України у сучасних економічних і політичних умовах.

Метою статті є аналіз тенденцій у банківській системі України, виокремлення недоліків чинної законодавчої, методологічної та методичної бази із реалізації нагляду на консолідованій основі за діяльністю банківських груп та удосконалення організації банківського нагляду в Україні.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Банківський сектор у нинішніх умовах веде безперервну боротьбу за виживання і, на жаль, заходи, що їх вживають банки та регулятор для стабілізації ситуації, є недостатніми, а почасти і неефективними. Підтверджують зазначене підсумки діяльності банківської системи за 2014 рік. Так, за 2014 р. депозити клієнтів у національній валюті скоротилися на 13,3 % або на 57,2 млрд грн, а відтік валютних депозитів юридичних та фізичних осіб сягнув 35,8 % або 12,2 млрд грн. Ще більш вражаючий відтік коштів з банківської системи відбувся у роздрібному сегменті: 21,7 % або 54,9 млрд грн у національній валюті та 39,7 % або 9,4 млрд дол США в іноземній валюті.

В умовах відтоку депозитів банки суттєво скоротили свою кредитну активність. Навіть у найбільш динамічному сегменті кредитування фізичних осіб у національній валюті (за підсумками 2013 р. портфель зріс на 22,6 %), протягом 2014 р. відбулося скорочення портфелю на 16,4 %. Поряд з тим значно погіршилась платіжна дисципліна серед клієнтів банків, про що свідчать наступні дані:

Рис. 1. Динаміка та частка проблемних кредитів у банках України [5]

Таблиця 1

Банки, в яких у 1-му кв.2014 р. введено ТА
(станом на 01.04.2014р., тис. грн.)

Банк	Активи	Частка
Брокбізнесбанк	14 957 098	1,14 %
Форум	10 026 828	0,76 %
Реал	4 412 103	0,34 %
Меркурій	1 764 472	0,13 %
Даніель	371 793	0,03 %
Разом	31 532 294	2,40 %

Зазначені тенденції позначились на фінансових результатах діяльності банків. Так, у IV-му кварталі 2014 р. сектор отримав збиток у розмірі 41 835 млн грн, який у 3,5 рази зріс відносно III-го кварталу (11 894 млн грн). У розрізі банків за 2014 р. кількість збиткових банків зросла у 2,6 рази проти 2013 р., а збиток отримали 52 банки або 33 % від їх загальної кількості, порівняно з 20-ма банками за підсумками 2013 р.

За таких умов 2014 рік став роком повально-го введення тимчасових адміністрацій у банки України (протягом року уведено у 32-х банках, сукупні активи яких становили 81 188,5 млн грн), при цьому кількість переведень банків у тимчасове адміністрування зростає з кожним кварталом (табл. 2).

Таблиця 2

Банки, в яких у 2014 р. введено тимчасову адміністрацію [5]

Банк	Активи (у млн грн)	Частка
Брокбізнесбанк	14 957,1	1,14%
Форум	10 026,8	0,76%
Реал	4 412,1	0,34%
Меркурій	1 764,5	0,13%
Даніель	371,8	0,03%
Південкомбанк	5 000,9	0,38%
Автокразбанк	1 338,1	0,10%
Промекономбанк	854,8	0,07%
Західкомбанк	588,1	0,05%
Старокиївський	413,8	0,03%
Інтербанк	72,9	0,01%
Терра банк	2 906,0	0,22%
Експобанк	2 343,9	0,18%
Єврогазбанк	2 124,7	0,16%
Актив-банк	1 997,6	0,15%
Укр. Фін. Світ	1 598,6	0,12%
Актабанк	1 291,4	0,10%
Фінростбанк	833,5	0,06%
Порто-Франко	605,8	0,05%
Золоті ворота	418,4	0,03%
Грін банк	374,7	0,03%
ВіЕйБі Банк	11 426,2	0,87%
ВБР	5 635,3	0,43%
Міський комерційний банк	3 917,4	0,30%
Укрбізнесбанк	2 390,7	0,18%
БГ Банк	1 300,9	0,10%
Банк Камбіо	695,7	0,05%
Прайм-банк*	533,1	0,04%
Легбанк	396,2	0,03%
Інтеркредитбанк	334,5	0,03%
Аксіома	178,0	0,01%
Меліор	84,8	0,01%
Разом	81 188,5	6,2%

Незважаючи на таку велику кількість банків, переведених у тимчасове адміністрування, їх частка у загальних активах банківської системи не була значною та становила 6,2 %.

У І-му кварталі 2015 р. тенденція суттєво погіршилась, оскільки введення тимчасових адміні-

страцій відбулось у банках, активи яких суттєво перевищили активи банків, де запроваджені тимчасові адміністрації впродовж усього 2014 р., а їх частка у загальних активах банківської системи перевищила 10 % (табл. 3).

Таблиця 3

Банки, в яких у І-му кварталі 2015р. введено тимчасову адміністрацію [5]

Банк	Активи (у млн грн)	Частка
Дельта Банк	55 595,2	4,98
Надра	35877,9	3,1
Імексбанк	9559,3	0,86
Київська Русь	8463,2	0,76
Кредитпромбанк	1135,6	0,1
Стандарт	1158,2	0,1
Омега	766,5	0,07
Укоопспілка	505,5	0,05
Профінбанк	523,6	0,05
Астра банк	170,5	0,02
Разом:	113756,5	10,09

Отже, бачимо, що банківська система упродовж 2014 р. та на початку 2015 р. зазнала значних втрат, а показники її діяльності в цілому продовжують погіршуватися. За таких умов Національний банк України мав би активно вживати ефективних заходів щодо недопущення подальших втрат у системі, які призводять до появи все більшої кількості проблемних банків та збільшення кількості банків у стані ліквідації. Водночас зазначені процеси призведуть до укрупнення банків та злиття їх із небанківськими фінансовими установами, що зумовить розвиток фінансового ринку у формі банківських груп. Тому вже сьогодні особливої уваги із сторони науковців та практиків потребують напрацювання ефективних механізмів організації нагляду за діяльністю банків, які є учасниками банківських груп, оскільки при їх банкрутстві аналогічні процеси очікують інших учасників групи – небанківських фінансових установ.

Таким чином у сучасних умовах забезпечення належного нагляду та контролю за діяльністю банківських груп та банків як учасників зазначених груп є досить складним завданням і вимагає вирішення низки проблемних питань, зокрема створення цілісної системи нагляду, більш специфічних підходів організації нагляду, принципів його здійснення та, можливо, додаткових інструментів, спрямованих на підвищення його

ефективності.

Значна кількість зазначених проблем породжені тим, що вимоги з ідентифікації банківських груп вступили в дію ще 2012 р., а організація системи нагляду залишилась без змін. Також не зазнали змін методологія та методика реєстрації, моніторингу, інспектування банківських груп. Таким чином Національний банк України на даний час, можна вважати, залишається «статистом» відносно банківських груп, не володіючи належними інструментами впливу на діяльність учасників фінансового ринку.

Банківський нагляд діяльності банків на індивідуальній основі з боку НБУ за формами здійснення поділяють на вступний, попередній і поточний. На нашу думку, ці ж підходи можна застосувати і до організації нагляду за банківськими групами, де доцільним буде наповнення змістовної частини контролів та інструментарію щодо їх здійснення з урахуванням того, що основу банківської групи складає материнський банк. Відповідно банківський нагляд саме за банком-учасником групи починається із вступного контролю, який проводиться з метою чіткого та повного визначення вимог для отримання ліцензії на проведення банківських операцій і який поділяється на два етапи – державну реєстрацію банку як юридичної особи і надання ліцензії на здійснення банківських операцій. Основна мета

вступного контролю – відбір банків, що відповідають установленим вимогам діяльності. Основним інструментарієм вступного контролю є: аналіз бізнес-планів, перевірка ділової репутації керівників і платоспроможності засновників, оцінка правильності формування статутного капіталу, перевірка наявності відповідної матеріально-технічної бази банку, що в сукупності передбачає реєстрацію та ліцензування банків на індивідуальній основі.

У випадку здійснення контролю за банківською групою НБУ взаємодіє з уже зареєстрованими у встановленому чинним законодавством порядку окремими юридичними особами, включаючи банк. З огляду на це, функцією НБУ є не реєстрація та ліцензування, а ідентифікація та визнання банківської групи у відповідності до «Положення про порядок ідентифікації та визнання банківських груп», затвердженого Постановою Національного банку України від 09.04.2012 р. № 134. Отже, основним завданням НБУ на етапі вступного контролю стає організація ретельного та неупередженого контролю за повнотою ідентифікації банківської групи.

Завдання щодо ідентифікації та визнання банківських груп на даний час покладено на Департамент з реєстраційних питань та ліцензування НБУ, що є, на нашу думку, на даному етапі обґрунтованим та доцільним. Разом з тим, проблемним в даний час є недосконалість чинного законодавства щодо застосування Національним банком на стадії вступного контролю заходів впливу до суб'єктів, що формують банківську групу, тобто, до прийняття рішення про реєстрацію банківської групи.

Іншою формою банківського нагляду на індивідуальній основі за банками є попередній контроль (документарний нагляд), який здійснюється з метою дотримання ними вимог розумного (з оптимальним ризиком) ведення банківської діяльності і включає такі основні функції: контроль додержання банківського законодавства і нормативних документів НБУ; заборону або обмеження окремих видів банківської діяльності з боку НБУ; оцінку повноти відрахування до резерву для відшкодування можливих втрат за активними операціями банків; вжиття штрафних санкцій за порушення банками показників економічних нормативів, порядку формування обов'язкових резервів. Зазначені функції виконує Департамент банківського нагляду (пруденційний нагляд) шляхом оцінки та моніторингу фінансової та статистичної звітності банків.

На даний час нагляд діяльності банківських груп здійснюється тими ж інструментами (економічні нормативи, норми обов'язкового резервування, показники системи раннього реагування), що і до банків на індивідуальній основі. Тобто з часу запровадження (2012 р.) нагляду на консолідованій основі за банківськими групами НБУ не розробив окремих прийомів обмеження ризиків банківських груп, які є відмінними від ризиків банків на індивідуальній основі, а система раннього реагування та упереджувальних заходів не виправдовує себе у кризових ситуаціях, за яких банки банкрутують раптово. Водночас не вирішеними залишились питання налагодження комунікаційних шляхів отримання працівниками НБУ інформації щодо діяльності інших (не банків) учасників банківської групи, оцінки їх впливу на ранніх стадіях на фінансову стійкість банківської групи в цілому.

Отже, на нашу думку, попередній контроль НБУ за діяльністю банківських груп глибокого реформування, націленого на системний нагляд діяльності учасників банківських груп, який має включати: нові комунікаційні механізми обміну інформацією, оновлену систему раннього реагування та упереджувальних заходів, відмінні економічні нормативи.

Поточний контроль за банками здійснює Департамент інспектування банків шляхом інспекційних виїзних перевірок. Що стосується поточного контролю за банківськими групами, то НБУ на даний час не має повноважень щодо інспектування інших (не банків) учасників групи. Це питання може бути вирішене або шляхом внесення відповідних змін до Закону України «Про Національний банк України» та реорганізації НБУ в частині створення на базі служби банківського нагляду мегарегулятора з відповідними повноваженнями, який і виконувати поточний контроль.

Основною метою наступного контролю є виведення банку із неплатоспроможного стану з мінімальними соціально-економічними втратами. На нашу думку, оздоровлення діяльності чи ліквідація учасників банківської групи мало б вирішуватись по кожному учаснику окремо. У випадку ліквідації учасника групи процедура має завершуватись виключенням його з учасників групи з послідуною перереєстрацією групи без участі ліквідованого учасника. У випадку ліквідації банку – учасника групи банківська група припиняє своє існування. Таким чином на четвертому етапі знову виникає питання щодо

повноважень НБУ відносно інших (не банків) учасників банківської групи, а отже, така проблема може вирішуватись за умови створення мегарегулятора усього фінансового ринку з наданням йому відповідних повноважень.

Висновки. Створена Національним банком України та передбачена чинним законодавством система нагляду за банками на індивідуальній основі виявилась не тільки недосконалою, але й малоефективною у протидії внутрішнім та зовнішнім викликам, що постали у період нестабільної макроекономічної ситуації. Запровадження нагляду на консолідованій основі (ідентифікації, визнання та контролю) за банківськими група-

ми в Україні, на нашу думку, не супроводжувала продумана і послідовна система нагляду за ними, що може додати ще більше негативів для банківської та фінансової системи держави, розвиток якої відбувається у напрямі консолідації капіталів банків та небанківських фінансових установ. Надзвичайно важливим у сучасних умовах є підвищення якості усіх форм, методів нагляду за банками та банківськими групами. Для налагодження ефективної системи нагляду необхідно вдосконалити його організацію, налагодити комунікаційні шляхи обміну інформацією про всіх учасників групи, удосконалити методологічні та методичні засади нагляду на усіх його етапах.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р., №2121-III. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
2. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р., №679-XIV. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
3. «Положення про порядок ідентифікації та визнання банківських груп», затверджене Постановою Національного банку України від 09.04.2012р. №134.
4. Банківський нагляд: підручник / О. І. Скаско, Т. С. Смовженко, М. П. Могильницька та ін. — К.: УБС НБУ, 2011. — 432 с.
5. Офіційний сайт Національного банку України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
6. Базель II і Базель III: у чому різниця? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://bank-ografo.com>.
7. Балянт Г. Сучасні тенденції у сфері банківського регулювання / Г. Балянт. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Un_msm/2011_16/Ukrainska_nauka_16/03balant.pdf.
8. Міщенко В. В. Підвищення ефективності регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні / В. В. Міщенко // Вісник НБУ. — 2010. — № 8. — С. 4–10.
9. Осадчий І. Роль банківського нагляду в реструктуризаційних процесах / І. Осадчий // Науково-практичний журнал «Фінансовий простір». 2014. — № 4 (16). — С. 194–199.
10. Скаско О. Механізми нагляду та регулювання банківського ринку України у посткризовий період / О. І. Скаско // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія економічна. — 2011. — Вип. 46. — С. 418–425.